

MESQUITES URBANES I MESQUITES RURALS A MAYURQA

(Estudi documental i problemes d'interpretació)

Encara que l'Islam pot ésser caracteritzat com un fenomen urbà fins i tot pels seus orígens, acceptar tal idea sense matisar-la duu a inexactituds com la que tradicionalment veu una oberta oposició ciutat/camp dins del sí del món musulmà.¹ El professor Ira M. Lapidus, llargament dedicat a l'estudi de la urbanística medieval del Pròxim Orient, remarca tanmateix que les unitats fonamentals de convivència a les ciutats musulmanes es basaven més aviat en relacions de fraternitat (famílies, clans, tribus), veïnatge (barris) i sobretot de comunitat religiosa (és a dir, d'adscripció a determinades "escoles" o formes d'entendre l'Islam, que tingueren el seu apogeu a partir del segle X, amb la disolució del Califat Abbasi² que no pas en criteris de territorialitat. Això suposa, d'una banda, el neixement d'una classe poderosa, molt influent des de tots els punts de vista, encara que mancada del poder coactiu militar (que apareix sempre lligat a classes exclusivament dedicades a aquests afers), els *ulāma*, i d'altra, la integració de la societat a través d'aquests organismes específics. Així, posa nombrosos exemples de ciutats de la mateixa regió l'antagonisme de les quals es basa en la pertinença a tal o tal escola, i fins i tot d'antagonismes interns, dins de la mateixa ciutat, per l'existència de diverses escoles religioses, identificades amb diferents "barris".³ La contrapartida és la manca d'antagonismes específics ciutat/camp,⁴ i una certa integració de les

¹ IRA M. LAPIDUS ("Muslim Cities and Islamic Societies", a *Middle Eastern cities (A Symposium on Ancient, Islamic and Contemporary Middle Eastern Urbanism*, University of California Press, 1969, ps. 47-79), pàg. 47.

² *Op. cit.* p. 52.

³ *Op. cit.* p. 53: "A dramatic example of the depth of communal bonds from the history of twelfth century is Rayy. Rayy was harried by communal warfare among its Shafi'i, Hanafi and Shi'i population".

⁴ *Op. cit.* p. 55: "Social struggles here were not formed on urban-rural but on religious-communal lines". "...religious ties were either based upon or reinforced by other ties between city and country people" (ps. 55-56).

ciutats dins el seu rerapaís camperol. En realitat, el que fa en Lapidus és criticar el concepte de *madīna* com a sinònim de "ciutat" i adscriuint-lo, més aviat, al de "comunitat jurídica", i remarcant molt la dificultat de distingir sempre amb exactitud entre nuclis urbans (molt sovint amb un fort component rural) i pobles o viles (*qarya* o alqueries), on existien certs trets de vida urbana, tals com la presència de mercat o fins i tot de mesquites on fer l'oració del divendres (*jāmi'*, aljama),⁵ Aquestes proliferaren cap els segles XI i XII, reflexant l'evolució del tipus d'organització comunal deixant de dependre, cada cop més, de les iniciatives estatals, i cada vegada més lligades a les comunitats religioses locals.⁶

És a dir: a) La unitat no ve determinada pel criteri de territorialitat (ciutat/camp) sinó per solidaritats d'altre tipus, fonamentalment religioses, de forma que ni les ciutats formaven un cos homogeni, ni es trobaven clarament separades de llur *hinterland*. b) a partir dels ss. XI i XII hom veu un auge de les comunitats locals, amb l'aparició de mesquites aljama (*jami'*), i amb un evident interès per part dels *ulama* envers aquestes petites comunitats.

A al-Andalus, diferents treballs de Dominique Urvoy mostren que a partir d'una època molt concreta⁷ es produeix un procés d'integració social que permet a ciutats de segon ordre, i àdhuc a nuclis semi-rurals, com palesa l'exemple de al-Tagr (Marca media),⁸ de jugar un important paper dins un àmbit cultural fins llavors monopolitzat per la capital califal. Es tracta d'un procés que intensifica la cohesió de l'Islam andalusí en torn a una escola de rígida ortodòxia (i d'un aspecte fonamentalment pràctic i administratiu) com és el malikisme. Encara que Urvoy el considera fracassat, en no poder detenir l'expansió dels regnes feudals del Nord,⁹ dona al moviment el seu just valor de rèplica, precisament davant d'aquesta amenaça externa, el que justifica la supressió que en fan almoràvids i almohads de qualsevol tipus de desviacions doctrinàries que atentessin contra la unitat de la comunitat musulmana (*'umma*). Tot i criticant molt els conceptes de *ribāt* i *ijihād*, no deixa de reconèixer, d'una banda, l'afluxe que es produeix d'immigrants berbers, massiu a la zona de *Šarq al-Andalus* (Llevant), on s'han d'incloure les Illes Orientals,¹⁰ i d'altra el paper cada

⁵ *Op. cit.* p. 56?

⁶ *Op. cit.* p. 56.

⁷ DOMINIQUE URVOY, *Le monde des ulemas andalous du V/XIe au VII/XIIIe siècle (étude sociologique)*, Genève, 1978.

⁸ D. URVOY, *Op. cit.* ps.

⁹ D. URVOY, "Une étude sociologique des mouvements religieux dans l'Espagne musulmane de la chute du Califat au milieu du XIIIe. siècle" a *Mélanges de la Casa de Velázquez VIII* (1972), ps. 223-293.

¹⁰ D. URVOY, *Une étude...* ps. 284-285.

cop més important del *ulāma* dins la vida de petites comunitats, fet que s'oposa clarament a l'anterior concentració a Còrdova i les freqüents marxades a Orient. Les marxades de "intelectuals" dels segles XII-XIII tenen unes motivacions i uns llocs de destí molt diferents: es tracta de fugides davant els cristians, i es dirigeixen habitualment cap el Magrib, o Ifriqīyya com a molt.¹¹

Quant a Mayūrqa exclusivament, hom troba un tipus de vida cultural molt ric i gens diferent del context general andalusí: ¹² l'adscripció al malikisme, amb els almoràvits i els almohads, és absoluta. L'estructura demogràfica de l'illa, composta d'una sola ciutat d'importància (Madīnat Mayūrqa) i d'alqueries i rahals en gran quantitat, fa l'idea d'un poblament dispers fora de Ciutat. Algunes de les alqueries convé suposar-les ben poblades, doncs la documentació catalana les descriu alternativament com a alqueries o "viles", i alguns llocs reben el nom de "vila" sense que hagi expressa constància que s'en tractés d'alqueries (p. e. Felanitx o Manacor).

El precepte corànic de l'oració del divendres (*khutba*) esdevenia impossible, o almenys molt difícil de complir pels habitants d'alqueries situades en un radi de més de 20 kms. de Ciutat si s'apliqués estrictament la identificació *madīna/jāmi'*. Tanmateix, com cita en Lapidus, l'aljama i la pronunciació de la *khutba* no tenien intrínseca relació amb l'assentament urbà,¹³ de forma que encara que el concepte *jāmi'* no es pot aplicar a les mesquites rurals "excepte col·loquialment", s'observa pertot (i Mayūrqa no tenia per què ser l'excepció) que cap el 1100 DC "there would have been a multiplication of religious buildings. By the twelfth century a place that merely had a mosque, even with a *minbar*, did not necessarily qualify as a city. What qualified as a city was a place that had the whole range of different kinds of religious buildings *madrasas, ribāts*, etc. In this situation, a place that only had a *minbar* or *masjid* could still be a village, for the mosque or *minbar* had lost its signifiacnce as a defining characteristic of cities".¹⁴

Les mesquites de Madīna Mayūrqa han estat ja objecte de diferents estudis, si bé majoritàriament en forma de dispersos reculls documentals. J. de Villanueva, en el seu *Viage literario a las iglesias de España* esmenta tres mesquites transformades posteriorment en esglésies,¹⁵ i postula que l'emplaçament de la primitiva mesquita major o aljama,

11 D. URVOY, *Une étude...* p. 260.

12 D. URVOY, "La vie intellectuelle et spirituelle dans les Baléares musulmanes", a *Al-Andalus*, 1972, n.º XXXVI, ps. 87-132.

13 IRA M. LAPIDUS, *Op. cit.* ps. 70-71.

14 IRA M. LAPIDUS, *Op. cit.* p. 78 (Intervenció a la discussió del professor Grabar).

15 J. DE VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, t. XXVI (*Viage a Mallorca*), Madrid, 1851, ps. 75-98.

situada a S'Almudaina,¹⁶ serví per a començar l'edificació de la Seu mallorquina. Els arguments donats per Villanueva es presten a més d'una objecció: segons l'estructura tradicional de la ciutat musulmana,¹⁷ aquesta es compon de la *qasbā* (o recimpte administratiu), la *madīna* (o nucli principal) i els ravals, o barris relativament independents, sovint separats entre sí per murades. Torres Balbás distingeix perfectament entre el paper polític-militar de la *qasbā*, residència dels governants de turn i les seves tropes, de la *madīna*, centre efectiu de la vida ciutadana, on es trobaven els mercats més importants i l'alcaiceria. Precisament el que donava aquest caràcter a la *madīna* era la mesquita major, vora la qual sorgien les aglomeracions comercials sota l'empar del *harām* i sovint en directa dependència d'aquest. Si hem d'identificar S'Almudayna amb la *qasbā* resulta difícil pensar que l'emplaçament de la mesquita major estigués dins del seu recimpte, ja que la turbulenta vida política andalusina (les revoltes de Còrdova en són un exemple) feia que els governants, per raons de seguretat, cerquessin refugi amurdat en un lloc fàcilment aïllable de les multituds, i aquest lloc no podia ser el del nucli de reunió obligat de tota la població per l'oració del divendres. Naturalment, el fet de la posterior edificació de la Seu és l'únic argument per a pensar-hi en la prèvia existència de la mesquita major sobre el mateix lloc. Una altra objecció a fer a Villanueva és sobre el tamany de la mesquita, que ell suposa com a menys de la meitat de l'actual catedral, des del Cor fins a l'Altar Major.¹⁸ Si pensem que la mesquita major devia contenir teòricament tota la població de la ciutat els divendres, i que suposava uns annexes d'importància com el pati de les ablucions, el lloc sembla massa petit. Sembla, donc, clar que la mesquita major no seria la citada per Villanueva.

Tal vegada el més plausible és pensar que l'emplaçament correspondria a l'actual església de Sant Miquel. Hi ha varies raons per pensar-ho: en primer lloc, al carrer de Sa Síquia sembla haver-hi hagut al menys una altra mesquita, d'en Nunyo Sanç, i que tal vegada coincideix amb el solar de l'actual Santa Catarina, on s'han fet importants troballes de ceràmica musulmana, i sobretot la seva cèntrica localització dins la *madīna*. Resulta potser una coincidència, però la plaça del Mercat és molt a prop d'aquesta església, i com ja hem dit el *suq* principal de les ciutats musulmanes acostumava ésser davant la mesquita major. El que sí pot afirmar-se és que la construcció originària deuria ser molt més gran que l'actual fàbrica del dit temple, a on, curiosa-

16 VILLANUEVA, *Op. cit.* ps. 95-98.

17 L. TORRES BALBÁS, *Ciudades hispanomusulmanas*, 2 vols., Ed. Ministerio de Asuntos Exteriores, sense data.

18 VILLANUEVA, *Op. cit.* p. 97.

ment, la capella més antiga (gòtica) guarda una disposició molt diferent i està orientada al Migdia, que és on s'orientaven les mesquites andalusines.

Posteriorment a Villanueva, E. K. Aguiló va publicar a aquesta mateixa revista¹⁹ una sèrie de documents referents a mesquites de la porció d'en Nunyo Sanç sobretot, i M. Rotger i J. Miralles també publicaren alguna referència poc després.²⁰ Amb aquest material documental, i els migrats esments que en fan els diversos Còdexs del *Repartiment*, G. Rosselló Bordoy²¹ i E. Sans Rosselló²² gosen abordar, en poques línies, el tema de les mesquites, com a complement de llurs descripcions de la ciutat musulmana.

Prement com a punt de partida el petit estudi de E. Sans, hom veu que aquest parla d'unes 18, difícilment localitzables per les poques referències que en disposa. G. Rosselló redueix el nombre a unes vuit, "encara que aquest número hagi de reduir-se, ja que la majoria de mesquites no s'han identificat i els documents podien citar les mateixes mesquites amb noms diferents".²³

Naturalment, a manca d'una relació exhaustiva de les mesquites de Ciutat, ens resulta impossible tractar de determinar el nombre exacte de les que contenia. Tanmateix, si es fa una comparació amb Còrdova²⁴ i es té compte de la importància demogràfica que revela el recinte emmurallat de Madīna Mayūrqa, és fàcil suposar que el nombre d'aquestes deuria ultrapassar les 8-18 citades anteriorment.

Encara que se sap molt poc del fet de la divisió de Ciutat entre rei i magnats, hom posseeix un auxiliar valuosíssim i fins ara poc explotat en el Capbreu ordenat per Nunyo Sanç, publicat per Aguiló.²⁵

19 E. K. AGUILÓ, "Noticia de algunas mezquitas árabes en tiempos posteriores a la conquista", a *B.S.A.L.* IV (1891-1892), ps. 71-72.

20 M. ROTGER - J. MIRALLES, "Establecimiento de una mezquita a Pedro Sastre" ("Cartulario del primer obispo de Mallorca), a *B.S.A.L.* XIII (1910-1911), p. 143.

21 G. ROSSELLÓ BORDOY, *Mallorca musulmana (Estudis d'Arqueologia)*, Palma de Mallorca, 1972.

22 E. SANS ROSSELLÓ, "Los Almorávides" a *Mallorca musulmana*, tirada apart de *Historia de Mallorca* coordinada y dirigida per J. Mascaró Pasarius, Palma de Mallorca, 1971, ps. 703-704.

23 G. ROSSELLÓ BORDOY, *Op. cit.* p. 112.

24 F. CASTELLÓ MONÓ, "Descripción nueva de Córdoba musulmana. Traducción y notas", a *Anuario de Filología*, Universitat de Barcelona, 1976, ps. 123-154. El nombre de mesquites, evidentment erroni, és xifrat en 13.870 (p. 134), i és degut a una confusió en la numeració índia. El número de 3.877 (nota 22) també sembla exagerat, i així ho consideren F. Castelló i H. Mu'nis. Tanmateix, Còrdova devia contenir una quantitat de mesquites molt gran, el que donaria peu a aquestes exageracions.

25 E. K. AGUILÓ, "Capbreu ordenat l'any 1304 dels establiments y donacion fets per Don Nuno Sans de cases i solars de la seva porció de la Ciutat" *B.S.A.L.* XIV, (1912-1913), ps. 209-224, 241-256, i 273-285.

Conté aquest referències a les possessions del comte del Rosselló precisament a Ciutat, i hi podem trobar un bon nombre d'esment de mesquites. Hi ha en el Capbreu 12 documents que en fan referència. Si es consulta el quadre 1 hom pot veure que hi ha cesions de 7 mesquites inequívocament diferents (núms. 4, 5, 6, 7, 8, 12 i 13), de les quals 5 procedeixen del Capbreu i 2 del primer article d'Aguiló citat (*Algunes notícies...*). Les núms. 2, 3 i 14 es refereixen molt possiblement a la núm. 6, és a dir, a la mesquita emplaçada a prop de la barbacana de S'Almudaina. Les núm. 1 i 11 són de difícil interpretació, atès que parlen de mesquites com a punts de referència, i en no donar el nom del propietari no sabem si coincideix amb qualcuna de les anteriors. La núm. 1 és situada per E. Sans²⁶ al solar de les Cases Consistorials, a la plaça de Santa Eulària (¿no hauria d'esser a la plaça Cort?), atès que identifica l'hospital amb l'hospital de Sant Andreu. Si fós així, aquesta mesquita es podria afegir com a diferent de les anteriors, de forma que hi hauria vuit. Quant al núm. 11, és una referència de passada que no podem utilitzar.

Ara bé, sabem que el Capbreu d'en Nunyo Sanç no és complet, i la prova és que dues de les seves mesquites esmentades no s'hi contenen (núms. 13 i 14). A l'Arxiu del Regne de Mallorca n'hem trobat refe-

QUADRE NÚM. 1: PORCIÓ D'EN NUNYO SANÇ

N.º	Capbreu	Algunes notícies...	Emplaçament
1	N.º 112.—Donació d'un hort als frares de St. Jordi junt a una mesquita.	N.º 2 (p. 71).	Junt a l'hospital (de Sant Andreu?). Per a E. Sans és a la Pl. Sta. Eulària.
2	N.º 149 (p. 241).—Donació a Guerau Jaucespert d'un pati junt a una mesquita.	N.º 3 (p. 71).	Junt a la barbacana de S'Almudaina.
3	N.º 152 (p. 242).—Es tracta de l'anterior.	Id.	
4	N.º 167 (p. 243).—Donació d'una casa i mesquita a Pere Gibot.	N.º 5 (p. 72).	"Ultra riuum".

²⁶ E. SANS, *Op. cit.* p. 703.

N.º	Capbreu	Algunes notícies...	Emplaçament
5	N.º 183 (p. 245).—Donació a Tibaudó Razedor de 2 cases una de les quals fou mesquita.	N.º 6 (p. 72).	“Affrontat in plaza nostra”.
6	N.º 184 (p. 245).—Donació d'una mesquita a Jaume Falebendo.	No hi ha correspondència.	Limita amb la barbacana de S'Almudaina.
7	N.º 347 (p. 279).—Donació de 1/2 mesquita a Ferrer Domènec.	No correspon.	“In vico sabaterie et ferrerie” (Sant Miquel?).
8	N.º 372 (p. 282).—Donació a Martí Helies d'una mesquita per fer-hi un obrador.	No correspon.	“Circa riaría”.
9	N.º 385 (p. 284).—Donació d'un obrador que fou de mesquita.	No correspon.	¿Una dependència de la mesquita major?
10	N.º 386 (p. 284).—Donació d'un obrador que fou de mesquita a Ramon Gardia.	No correspon.	Id.
11	N.º 395 (p. 285).—Donació de cases a Ermessén, dona de Berenguer de Ledon.	No hi ha correspondència.	Limiten amb una mesquita.
12	N.º 399 (p. 285).— Donació de cases i mesquita a Lancelino (anteriorment a Hugé Martí).	No correspon.	?
13	No hi ha correspondència.	N.º 1 (p. 71).—Donació d'una mesquita a Pere de Bruscha.	“Ante cequiam”.
14	No correspon.	N.º 4 (p. 72).—Donació a Gerau Jaucespert de cases junt a una mesquita.	Junt a la barbacana de S'Almudaina.

rències a mesquites de la porció d'aquest magnat (Vegi's quadre 2). Es veu de seguida que 3 al menys de les esmentades no guarden relació amb les del quadre 1 pel nom dels propietaris. Fixem-nos, però, (i és un detall de gran importància) en que les núm. 1 i 3 del mateix quadre coincideixen: la mesquita comprada per Cipresius de Riglos o Riclos en 1267 és donada per aquest 3 anys més tard.

Encara que resta per fer un estudi en profunditat d'aquest tema, el que es coneix pel moment permet suposar que la velocitat de les transaccions en temps posteriors a la conquesta fou molt considerable. Així, el fet de que els propietaris de 1267-1270 no coincideixin amb els de 1239 és una seguretat molt relativa, ja que el perdre només un nom de la cadena venedors-compradors ens duu a identificar com a diferent una propietat (mesquita en aquest cas) que seria la mateixa. Els núms. 3 i 4 tal vegada es refereixen a la mateixa mesquita, però no necessàriament: en un cas es tracta de Guillem Draper, en l'altre de Simó Draper. Si "draper" és, com penso, un ofici i no pas un llinatge, no tenen per qué coincidir, encara que llavors es tractaria de dues mesquites molt properes.

El que resulta de tot allò que hem exposat és que el nombre de mesquites d'en Nunyo Sanç roman incert: un mínim (segur) de 8 i un màxim que pot ser de 12 ($8 + 4$) o àdhuc més, puix que la documentació és incompleta. Tanmateix, i amb un marge d'error molt gran, no crec ocios tractar de fer un càlcul del total a partir d'aquestes dades que, malgrat la seva inconsistència, són les més segures que posseïm.

Tal com va funcionar el Repartiment de Ciutat, la porció d'en Nunyo Sanç seria aproximadament la meitat de la meitat,²⁷ un quart. No hi ha però cap esment de que les mesquites es repartissin equitativament com els forns, cases i obradors encara que un càlcul de probabilitats bastant groller ens duria a pensar que el nombre de mesquites de cada porció seria relativament proporcional al tamany d'aquestes. Així, no resulta massa aventurat pensar que a Ciutat hi pogués haver entre 32 i 48 mesquites, número gens exagerat en referència als esmentats anteriorment per a Còrdova. D'altra banda, convé remarcar que al plànol de Ciutat aixecat per A. Garau al 1644, el nombre total d'edificis religiosos és de 58, encara que el de parròquies sigui molt més reduït (només 13) i la majoria fossin oratoris, capelles i convents. La majoria d'aquestes construccions, realitzades en unes dates que feien ja de la ciutat musulmana un record borràs, no tindrien probablement res a veure amb les mesquites, però és interessant adonar-se que un observador forani (per exemple, un musulmà) les hauria

²⁷ La porció de Nunyo Sanç, tant a Ciutat com a la part forana, sembla més gran que la dels altres magnats.

QUADRE NÚM. 2: PORCIÓ D'EN NUNYO SANÇ

(Documents de la E. C. R.)

N.º	Any	Ref. documental (E. C. R.)	Resum	Preu o cens
1	1267	Reg. 342 f. 24.	Guillema, muller de Garcia Aragonès vena Cipresius de Riglos unes cases "et vocant dicats domos Mesquida"	Preu 22 lliures reial valencianes.
2	1269	Reg. 347 f. 54.	Francina filla de Joan de Cuneria ven a Berenguer Palet la meitat d'unes cases "que sunt Mesquita de quibus iam dedi alicuius bg. uxore tue".	Preu 50 sous re. val.
3	1270	Reg. 347 f. 143.	Cipresius de Riglos dona a Guillem Draper "quasdam domos que vocantur Mesquita eum uno pati de orto que est retro dicte Mesquita usque ad primam ("figeram" esborrat) ficulneam".	Cens anual de 7 morabatins.
4	1270	Id.	El mateix Cipresius fa una altra donació. S'esmenta com a lloc de referència la mesquita de "Simonis draper".	
5	1270	Reg. 347 f. 158 v.	Assopardius Assopart, procurador de Jaume de Sant... dona al seu fill Romeu un pati. Limita amb la mesquita de ser ancelm (sic) de calafur.	

qualificat totes segurament d'esglésies, de la mateixa forma que els cristians qualificarien de "mesquita" qualsevol edificació on "per Agarenos colebatur antiquitus nomen execrabilis Machometi",²⁸ sense tenir compte del tipus o el tamany. A més a més, els llocs de culte (en general a totes les societats precapitalistes) acompleixen unes funcions socials que ultrapassen de molt llur paper religiós; concretament en una societat com la musulmana on fins i tot la justícia i l'ensenyament es feien a edificis religiosos. No ha d'extranyar, doncs, aquest número de mesquites per una ciutat que fàcilment abastaria els 25.000 habitants.²⁹

La porció reial deuria d'ésser, teòricament, la que contingués major número de mesquites. No obstant, el *Repartiment* sols m'esmenta set o vuit, com a punts de referència i sense expressa menció de llur inclusió a la porció reial. Les lectures difereixen molt segons l'exemplar del *Repartiment* consultat, fins el punt que notots esmenten les mateixes. Així, a l'existent a l'Arxiu de la Corona d'Aragó³⁰ es parla només de cinc o sis, en el cas que Dalhajezequi i Zegrí no siguin la mateixa. El *Còdex Llatí* de l'Arxiu del Regne de Mallorca³¹ esmenta aquestes, ja que possiblement la d'Algeneixí i Algenewí és la mateixa, i afegeix l'aljama dels Masm'uda. La mesquita d'Omair (al-mezgimar) presenta el problema de la coincidència amb la d'Alahmar, cosa que no em sembla probable. Quant al *Còdex Llatinoaràbic* de l'Arxiu del Regne de Mallorca³² esmenta dues que no apareixen als altres *còdexs*: les d'Azzanqa i Barbaqa, Bariqa o Baranqa. El total més plausible sembla de vuit, en les quals no es troba cap coincidència evident, com es desprén del quadre 3. Un document aïllat³³ dona referències d'una altra mesquita, a prop del cementeri sarraí del S. E. (junt a Bab al-Gumāra) que resulta difícil d'identificar amb cap de les que esmenta el *Repartiment*, si bé tampoc es pot assegurar que sigui diferent.

Respecte a les altres porcions de Ciutat, estem encara pitjor informats, atès que no existeixen capbreus d'aquestes. Una sèrie de do-

²⁸ J. VILLANUEVA, *Op. cit.* p. 96 (Actes capitulars de 1386).

²⁹ L. TORRES BALBÁS, *Op. cit.* p. 106.

³⁰ Transcripció de P. DE BOFARULL, *Repartimiento de Mallorca, Valencia y Cerdeña, Colección de documentos inéditos de la Corona de Aragón*, XI, Barcelona, 1856, ps. 3-150.

³¹ J. M. QUADRADO, *Apéndice 6.º de Historia de la Conquista de Mallorca: Libro del Repartimiento*, Palma de Mallorca, 1850, ps. 432-535. Quadrado presenta però el problema de no fer una transcripció del text, sinó un resum traduït al castellà i comentat. D'altra banda, sembla que no es basa tan sols en el *Còdex Llatí*, sinó que també utilitza el *Còdex català* de l'Arxiu del Regne de Mallorca.

³² J. BUSQUETS, *El códice latinoarábigo del Repartimiento de Mallorca (Texto árabe)*, a *Homenaje a Millás Vallicrosa*, vol. I, ps. 243-295, Barcelona, 1954.

³³ L. PÉREZ MARTÍNEZ, "Corpus documental balear (Reinado de Jaime I)", a *Fontes Rerum Balearium* I (1978), p. 42 (n.º 32).

QUADRE NÚM. 3: PORCIÓ REIAL
(Quadre comparatiu de les mesquites del Repartiment)

Còdex Llatí A. C. A. (Transcripció de Bofarull)		Còdex Llatí A. R. M. (Transcripció de Quadrado)		Còdex Llatinoaràbic A. R. M. (Text àrab - Transcripció de Busquets)	
Nom	Pàg.	Nom	Pàg.	Nom	Fol orig.
Dabdolmele Ibne Asna	116	Abdolmelec Ibne Asna	497-498	'Abdolmelek	34 v.
Daxaquetz	126	Axaquez	504	—	—
Dalhajezequi	126	Alhajezequi	505	—	—
Zeqri	128	Zeqri	506	—	—
Rubeam	128	Rotja	506	—	—
Dalgenevi	129	Algeneixí	501	—	—
—	—	Aljama de los Mazmudíes (Almazamida)	501 507	—	—
—	—	Alazmar Omayr (Al-mezgimar) Al-mesgit Alazmar	503 503 513	Azzanqa	33 r.
—	—	—	—	Barbaqa, Bariqa o Baranqa?	33 r.

cuments aïllats, recollits sobretot per Villanueva permeten comprovar que Gastó de Montcada donà una mesquita al Sant Sepulcre,³⁴ així com el bisbe de Mallorca establí una mesquita anomenada Sant Víctor³⁵ i esmenten la mesquita de Sant Salvador³⁶ i una de la porció del comte d'Empúries.³⁷ També podem afegir una altra a la porció del bisbe de Girona, dins S'Almudaina.³⁸ Cinc més en total, de les quals no dono sinó la referència per estar totes publicades a diferents llocs.

Un despullament sistemàtic de la documentació continguda als Arxius Diocesà i Capitular segurament seria molt profitosa, puix que es podrien afegir algunes de les mesquites donades al bisbe de Mallorca i molt probablement transformades en esglésies.

Per últim, tal vegada convingués incloure dos documents de l'Arxiu del Regne de Mallorca referents a mesquites de Ciutat sense esment de la porció a la qual pertanyien:

1

“VI kal. jun. (sense any; posterior a 1241).

...d(e) brusca d(e) alcover vendo t(i)b(i) bg f (Berenguer Ferrer) et uxori tue sibilie de milan et tuis p(er)p(etu)o q(uen)da(m) mesquita(m) cu(m) domibus eiusdem contiguus et cu(m) illo pati q(ue) e(st) an(te) mesquita(m) et ante cequiam in civitate maioric(arum) in quibus sunt operatoria edificata... ferreria d(omi)no Rege... affro(ntat) es .II. p(ar)ti-bus i(n) hono(re) d(omi)n(o) Rege... d (500^p) sol(idos) m(a)lg(uresos) et su(m) pace(atus) d(e) empt(ione)...”.

(E. C. R. Reg. 341 fol. 92 v.).

2

“Idus marcj 1239 (15 març 1248).

B(eren)g(arius) Rubej et ux(or) dulcia q(ui)sq(ui)s i(n) solidu(om) v(en)d(imus) t(e) b(er)n(ardus) olito etc(etera) rectori ecc(essie) s(an)cti Mich(e)l(i) i(n) maioric(a) q(uen)dam ortale i(n) q(uo) q(uen)dam erat

³⁴ Pere de Scintillis, procurador de la comtessa Garssendis i el seu fill Gastó dona a l'església del Sant Sepulcre una mesquita (Libro de Cabreo de los beneficiados antiguos de la catedral fol. 281, cit. per VILLANUEVA, *Op. cit.*, ps. 75-78).

³⁵ *Ibid.* p. 95.

³⁶ *Ibid.* p. 95. (Reg. de Morella).

³⁷ L. PÉREZ, *Op. cit.* p. 33 (n.º 21).

³⁸ *Ibid.* p. 108 (n.º 97).

cimiteriu(m) et est juxta meschida q(ue) solebat ece eccl(ess)iam s(an)c(t)i mich(e)l(i). acc(ipi) xxx s(olidos) m(a)lg(uresos) et ten(e)amur d(e) emptione. affro(ntat) ex duabus p(ar)tibus in viis et ex al(ia) i(n) domibus bar(e)lo pell(icer?) q(uon)da(m) et ex alia in mesch(i)da p(re)dicta p(er) alo(dium) fr(anch)u(m).

T(estes) G(uillelmus) d(e) balneis et b(eren)g(arius) oliveru et G(ui)llemus de babalonia.”

(E. C. R. Reg. 342 fol. 4).

La mesquita citada al primer document crec que coincideix amb la núm. 13 del quadre 1 (Nunyo Sanç): el llinatge “de brusca” sembla el mateix que el del beneficiari d’aquell document, i l’emplaçament és a prop de la sèquia, en ambdues ocasions. Limita, a més a més, amb la ferreria reial, que devia estar també al carrer major o molt a prop.

La segona fa referència al temple parroquial de Sant Miquel, situat al mateix carrer, i que possiblement fós la mesquita major. El document no tracta directament d’ella, i no pot inferir-se res sobre la seva possible importància. El cementeri esmentat no crec que fós un cementeri musulmà, puix que aquests no enterraven llurs morts intramuros. D’èsser-ho, seria un cementeri molt antic, d’abans de l’expansió de Ciutat cap aquella contrada.

Sobre el problema de l’emplaçament de la *jāmiʿ*, Quadrado en parla d’una “aljāma” a la Seu³⁹ i la dels Masm’uda.⁴⁰ L’aljama de la Seu seria la mesquita del palau reial, a la qual convé suposar gran importància, encara que per les raons abans aduïdes costa creure fós la mesquita major, almenys en temps de la conquesta. Tal vegada ho era en temps en que el recinte urbà abastava tan sols la zona de S’Almudaina. Quant a la dels Masm’uda, nom d’una tribu berber, podia ser la mesquita-comunitat dels membres d’aquesta tribu, o bé la mesquita major, és a dir, l’església de Sant Miquel. De fet, dins d’una ciutat, podien existir varies mesquites que portessin aquest nom, divent-se el fet a haver canviat d’emplaçament per diverses ampliacions del casc urbà, o a l’existència de diferents comunitats ètniques, com cita Torres Balbás.⁴¹

En total, tenim no menys de 21 referències a mesquites segurament diferents entre sí, que tal vegada es podrien estendre a 27. És un conjunt molt considerable, sobretot si es té compte que procedeix d’una documentació totalment dispersa, de forma que no és disparatut pensar-ne en l’existència de més.

³⁹ QUADRADO, *Op. cit.* p. 495.

⁴⁰ *Ibid.* p. 494.

⁴¹ L. TORRES BALBÁS, *Op. cit.* p.

QUADRE 4

Resúm de mesquites documentades a Madīna Mayūrqa

<i>Porció</i>	<i>Segures</i>	<i>Probables</i>	<i>Total</i>
Reial	8	1	9
Nunyo Sanç	8	4	12
Gastó de Béarne	1	—	1
Bisbe de Mallorca	2	—	2
Comte d'Empúries	1	—	—
Bisbe de Girona	1	—	1
Incerta	—	1	1
TOTAL	21	6	27

Més difícil encara seria tractar ed fer un possible mapa de localització, a la vista de les poques dades pel seu emplaçament que donen els documents, i dubtem que afegís res de nou.

MESQUITES RURALS: El procés d'aparició de mesquites rurals al Mäsriq es pot datar cap els segles XII-XIII. A al-Andalus, aquesta època coincideix amb l'arribada dels almoràvits, i amb el procés d'intensificació de l'influxe del rigorisme maliki. Es doncs en aquest context i cronologia que hem d'entendre la presència de mesquites fora de Ciutat, al camp de Mayūrqa.

Aquestes es troben en centres de certa importància (viles de Biniforani, Sóller, Felanitx, alqueries com Sa Galera o S'Alqueria Blanca, Calamurada, alqueria de Berenguer de Tornamira), éssent de remarcar que cap apareix p. e. a un rahal. Potser algunes d'elles tinguessin el seu emplaçament en un lloc poc poblat, però estratègicament situat dins d'una zona de poblament dispers. El número que oferim al present treball és totalment subsidiari de la documentació, o tal vegada de la manca de documentació: en efecte, el *Manuale Civitatis et Partis Foraneae* o *Escrivania de Cartes Reials* recull fonamentalment les possessions reials de l'illa. Ara bé, com que en Nunyo Sanç i Gastó de Montcada moriren (al 1241 i 1247 respectivament) deixant com a hereu de les seves porcions al rei, gran part dels documents fan referència a aquestes, de forma que els *ayzā'* de Šulyar, Bunyūla i Mūšūh, Canarrossa i Manaqūr són els més representats, mentre que paradoxalment els

districtes reials tenen en aquesta documentació una presència molt més esporàdica. No ha d'extranyar, doncs, que quasi totes les mesquites trobades es localitzin en aquestes zones, i tinguem poques notícies dels altres districtes musulmans: es tracta, senzillament, d'un defecte documental. No hi ha cap altra explicació que justifiqui el buit de termes com *Yīynau*, *Inkān* o *Montuiri*, que per la toponímia, presència d'alqueries importants (fins i tot de viles) etc. no semblen diferir gaire del de *Manaqūr*, per exemple.

Les mesquites rurals no haurien d'ésser construccions de gran riquesa, ja que la seva finalitat era eminentement funcional, i els materials de construcció deurién ser febles, éssent molt extranya la utilització de la pedra. De fet, no ens ha arribat cap deixalla arqueològica d'elles. Segons es desprén d'alguns documents, l'edifici de la mesquita tindria com anexe un pati, on fer les ablucions, i segurament deurién contenir un alminar, encara que això no estigui documentat. En el cas de la mesquita de Calamurada pot suposar-se un tamany considerable, als altres resulta impossible fer-se una idea de l'extensió abastada per l'edifici.

Les dues primeres mesquites que hauriem de citar fora de Ciutat són les de Portopí i Bellver, (Puig de Sa Mesquida) ja esmentades per Aguiló.⁴² A Maratxí, el text àrab del C. L. A.⁴³ esmenta una ràpita o *ribat*. El topònim de "Marratxí" (Màrrroquí) reforça el valor de la dada, atès que el *ribāt* és típic de zones de poblament berber. Es tractaria de mesquites per als habitants de *hawz al Madīna*, on la densitat demogràfica sembla forta (les explotacions agràries del districte de Ciutat són, segons el *Repartiment*, molt abundants i de petit tamany).

Biniforani: En allunyar-nos de Ciutat, cap al Nord, i al *yuz* de *Mūṣūh* i *Bunyūla* (porció d'en Nunyo Sanç) trobem la mesquita de *Beniforani*. Hi ha dos documents que en fan referència: el primer, de l'any 1235⁴⁴ és una donació d'Arnau Sujner (Súnyer?) a Bernat de Soterranj (sic) i els seus de "*illam mesquidam meam qua est in collo... (foradat)... de beniforanj cum... (en blanc)...*". La segona, de 1277⁴⁵ és un establiment de Bernat Angeler al seu fill Pere de tres jовades de terra "*quas habeas in valle de bunyola in termino de beniforanj ad locum vocatum podium dominj Regis*". La possessió limita "*...in honorem populorum de beniforanj et ex alia parte cum mesquita et ex*

⁴² E. K. AGUILÓ, "Noticia..." p. 72.

⁴³ J. BUSQUETS, *Op. cit.* p. 278 (C.L.A. fol. 32 r.).

⁴⁴ *Escrivania de Cartes Reials (E.C.R.)* o *Manuale Civitatis et Partis Foraneae (M.C.P.F.)* de l'Arxiu del Regne de Mallorca (A.R.M.), Registre N.º 341 fol. 90.

⁴⁵ *Pergamins d'Audiència (A)* de l'A.R.M., segle XIII, n.º 50 (A XIII-50).

alia parte in coll de soler et ex alia parte cum jovatis de la trescha et ex alia parte cum honore tuo quot tibi dedi tempore tuarum nuptiarum". L'emplaçament d'aquesta mesquita és tal vegada el més fàcil de localitzar topogràficament, atès que s'esmenten el Puig del Rei i el coll de Sóller i Biniforani com a punts de referència encara existents.

Un altre document, de 1243⁴⁶ parla de Beniforanj com a "vila", i un altre més, de 1233⁴⁷ i 1270⁴⁸ esmenten una "*bastida* apud montaneam in termino de beniforanj". Amb tot això hi ha indicis per tal de pensar que Biniforanj (alqueria de la qual desconeixem l'extensió total, però que pels diversos esments documentals pot considerar-se com de les més importants de la zona) seria un nucli demogràfic important ("vila"), i comptaria fins i tot amb una fortificació ("*bastida*"). La mesquita agruparia, doncs, la població d'aquesta vila, i potser també la d'altres centres menys importants del mateix districte.

Sulyar: N'hi ha un esment: un establiment fet el 1253 en nom de la comtessa Garssendis i el seu fill Gastò de Bèarn a Bernat de Gènova, de "*quendam domum qua fuit mesquita* com quondam pati que se tenet cum dicta domo... in vila de Soler". Dona els límits, però aquests són totalment irrelevants a l'hora de tractar de localitzar-la: "*affrontat ex una parte in domibus p. capero et ex alia in domibus p. bajuli et de duabus partibus in carrariis publicis*".⁴⁹ La mesquita té com anexe un pati: probablement el pati de les ablucions. La vila de Sóller ja devia d'ésser el centre de la vall, de forma que no ha d'extranyar la presència d'aquesta mesquita.

Rubines: Garcia Ortiz (Garssia Ortiç) batlle i procurador d'Alamany de Sadoa, establí el 1243 a Berenguer de Falgueres "*totum illum honorem sicut cum vobis assignavi et mostravi in mesquida vocate rubineix*". Igualment li donà "*cuiusdam figueralis et vines qua est in dicta alquerie*".⁵⁰ Crec que es tracta de l'alqueria de Rubines, l'actual Binissalem, al *ġuz'* de Canarrossa, malgrat que la grafia "*rubineix*" sembla extranya per a Rubines i la paraula apareix molt borrosa, encara que legible. Un document molt posterior, de 1272⁵¹ esmenta un cementeri a prop del rahal Assella, "*in termino de Canarrossa in parrochia de Rubines*". La presència d'un cementeri a la zona palesa una certa concentració demogràfica al menys.

⁴⁶ E.C.R. Reg. n.º 342 fol. 174 v.

⁴⁷ Pergamins de Reial Patrimoni (R.P.) de l'A.R.M. (R. P. XIII-23).

⁴⁸ R.P. XIII-164.

⁴⁹ E.C.R. Reg. n.º 343 fol. 357 v.

⁵⁰ E.C.R. Reg. n.º 342 f. 187.

⁵¹ R.P. XIII-172.

Muntanyes (al-ÿibāl): Un document sense data (possiblement, però, de 1245 i segurament anterior, en tot cas, a 1247⁵² esmenta la donació d'unes terres "in montanea" (al-ÿibāl, l'actual Escorca) que limiten "in honor alqueria de *laljub* et in *alqueria vocata mesquida* qua est s. Johannis". Els noms de "Aljub" i "Mesquida", no continguts al *ÿuz* de les Muntanyes pel *Repartiment*, farien doncs pensar més aviat en la famosa "Mesquida" de Campos, i el fet que la donació fós feta per Ferrer d'Olzet, batlle d'en Nunyo Sañç, podria refermar aquesta convicció. Tanmateix, el document cita que l'alqueria és tinguda per Carroç ("tenetur per p. de monteravario cum suis sociis *qui tenentur per Carrociu*") el que sembla fer esment de la part reial, a la qual pertanyia el districte de les Muntanyes. La grafia "montanea" és, en tot cas, molt clara. Crec, doncs, que es tracta de dues alqueries d'aquest terme, citades no pel seu nom àrab sinó per alguna de llurs característica més fàcils de retenir: en el cas de la primera seria l'existència d'un aljub. En el de la segona, una mesquita, possiblement l'única de tot el terme.

⁵² E.C.R. Reg. n.º 341 fol. 105.

Bulensa: El 1252⁵³ Domingo Navarro dona i estableix "tibi bg. baptizato et tuis perpetuo totam illam terram qua tempore sarracenorum consueverunt ece vinee *retro mesquita* in alqueriam meam que dicitur lucatajer qua est in termino de polencia et habeo per alodium". L'alqueria Lucatajer era a prop del camí que venia de "Maioricis" (Ciutat), pel que la podem suposar a l'angle S.E. del *ÿuz* de Bulensa. No hi ha més indicis de localització, i tampoc sabem si aquesta mesquita corresponia a un nucli de consideració o simplement es trobava en bona situació geogràfica dins d'una zona de dens poblament dispers.

Manaqūr: En un document de 1259,⁵⁴ el procurador de A. de Mosqueroles fa ratificar a Bernat Agut la venda anteriorment feta "in honore vineis et *meschita* et domibus in termino de manachor in alqueria de bg. de tornamira". Ulteriorment, Bernat Agut reconeix deure en total 315 sous a Berenguer de Tornamira "ratione venditionis honorem vinearum domorum et *meschita* que predicti a. montesigno... (mihi o nobis) fecerunt".⁵⁵ L'alqueria de Berenguer de Tornamira és citada molt sovint, i degué ser de les més importants de Manaqūr, però no podem identificar-la amb cap de les conegudes pel nom ni, molt menys, situar-la.

Calamurada: El 1266⁵⁶ Guillem Prat, marmessor testamentari d'Er-messén de Bonastre, ven a Joan de Bonastre "medietatem medietatis cuiusdam *mesquitam* que ibi est in quo loco de calamurada et medietatem dicte mesquite en Tosq(ue)la habet alia medietate ratione emptione". La notícia, en parlar de divisions de l'edifici, deixa entreveure un tamany considerable. Aquest document deu completar-se amb les referències donades per R. Rosselló Vaquer,⁵⁷ que col·loquen la mesquita no exactament a Calamurada, sinó possiblement al camí vell que anava a Manacor.

Felanitx: R. Rosselló fa esment⁵⁸ d'una mesquita anomenada Rabig dins la vila de Felanitx.

La Galera (Bombar): En aquesta alqueria de la zona de Felanitx sembla haver estat un important nucli de població: els esments documentals són nombrosos, i entre 1263 i 1276 encara tenim notícies de més de

⁵⁰ E.C.R. Reg. n.º 343 fol. 378 v.).

⁵⁴ E.C.R. Reg. n.º 345 fol. 68.

⁵⁵ E.C.R. Reg. n.º 345 fol. 69.

⁵⁶ E.C.R. Reg. n.º 345 fol. 281.

⁵⁷ R. ROSSELLÓ VAQUER, *Felanitx a la segona part del segle XIII*, Felanitx, 1973, n.º 61 (p. 17), n.º 137 (p. 34) i n.º 155 (p. 37).

⁵⁸ R. ROSSELLÓ VAQUER, *Felanitx a mitjan segle XIII*, Felanitx, 1972, p. 5.

6 cases "sarraïnes" (l'única interpretació plausible és pensar que es tracta de cases poblades per sarraïns),⁵⁹ malgrat la qual cosa el 1264 Pere i R. Calderó⁶⁰ establiren a Pere Bruguera "quendam *masquitam* prout tibi assignavimus in alqueria nostra de Galera et possis ibi facere domus et corrallia et quendam ortrum".

S'Alqueria Blanca: Com la Galera, S'Alqueria Blanca sembla haver estat un centre de població considerable, que en aquest cas encara subsisteix. S'hi esmenta 1 mesquita, venuda per Guillem Mascaró a Arias Yuanes (Ibáñez⁶¹): "Item vendo vobis et vobris quasdam domos in alqueria blanca cum .iii. currallibus eis contiguus quos ibi suntque domos sunt ante mesquita".⁶¹ El document descriu parcialment l'estructura "urbana" de l'alqueria: les cases, amb els seus "currillos", estarien davant la mesquita, que ocuparia així un lloc preferencial.

La Mesquida de Campos: Aquest és el nom de la més important alqueria de Campos. Els únics elements de que en disposem per a suposar-hi l'existència d'una mesquita són la seva magnitud (que explicaria la seva existència) i el topònim mateix. Els que resulta evident és que el nom no li ve de cap propietari.

Sa Ràpita: El mot català "ràpita" (com el castellà "rábida") procedeix de l'àrab *ribāt*. Molt estesos pel Magrib, sembla que el seu origen s'hagi de cercar en les creències màgiques preislàmiques dels pobles berbers, éssent en un principi les residències de "magians", a la mort dels quals el seu habitatge es convertiria en una mena de santuari objecte de peregrinacions locals. Encara associat a aspectes màgics, el *ribāt* s'islamitzà totalment, i els magians foren substituïts pels *murabbitūn*, homes que, generalment en tornar de la peregrinació a La Meca, esdevien ermitanys, i eren molt venerats per les tribus de la zona. El *ribat* té a al-Andalus també unes connotacions militars, ja que era el lloc on els creients es podien dedicar exclusivament al *ġihād* contra els cristians, pel que ocupaven zones estratègiques, constituint comunitats molt influents sobre la regió on s'emplaçaven, ja que eren alhora monestir, fortalesa, centre de cult (sovint contenien una mesquita) i centre d'ensenyament. Encara que, com ja hem comentat, D. Urvoy minimitza el seu paper, degueren tenir gran importància sobre el camp musulmà, ja que constitueixen el més seriós i deliberat esforç per part dels *ulāma* d'imbricació dins un àmbit rural.

⁵⁹ E.C.R. Regs. n.º 345 fol. 248 v., 345 fol. 254, 347 fol. 150, 347 fol. 245 v. i 347 fol. 281 v.

⁶⁰ E.C.R. Reg. n.º 345 fol. 203 v.

⁶¹ E.C.R. Reg. n.º 345 fol. 216 v.

R. Rosselló⁶² esmenta una alqueria anomenada Mesquida de Salines a Santanyí. Atès que en l'actualitat les salines són molt a prop de Sa Ràpita, crec que el nom de l'alqueria pot ser degut a la mesquita del *ribat* originari del topònim.

Esporles: Igualment seguint la toponímia, a Esporles hom troba una alqueria donada per Nunyo Sanç al bisbe de Mallorca, i tinguda en feu per Alamany de Sadoa, anomenada *Atzeuya*.⁶³ *Atzeuya* sembla derivar de l'àrab *al-Zawiya* o *az-Zawiya*, que es pot traduir per petit lloc de culte, petita mesquita,⁶⁴ de forma que aquesta podria ésser una nova mesquita rural.

Yartan: A Artà, el *Repartiment*⁶⁵ inclou una alqueria anomenada *Azevia* i que correspon, segurament, a la presència d'alguna petita mesquita rural. No hi ha, però, cap constància de que la "almudayna" d'Artà en contingués cap.

La presència d'aquestes mesquites rurals, tota vegada que pobre vestigi documental d'un número probablement més gran, és tanmateix sintomàtica del grau d'islamització del camp mallorquí, al temps que reforça el paper de les alqueries (o almenys de certes alqueries) com a nuclis de població relativament importants. D'altra banda, convé assenyalar que la major concentració documental de mesquites es troba amb tota seguretat al Migjorn de Mallorca, en terres del *ġuz* de Manaqūr (la qual cosa no prova sinó que la documentació sobre aquesta zona és la més rica): En un espai de terreny relativament petit i per mor de gaudir casualment d'una major abundància documental, trobem un considerable nombre de mesquites, comparable, al menys, amb la xarxa d'esglésies que els catalans construïren posteriorment, a la mateixa zona, i amb la particularitat de no centrar el lloc d'oració en una mena de "capital administrativa" (política de concentració) sinó adaptada a un poblament de tipus dispers o centrat en abundants petits nuclis.

Hom pot apreciar, doncs, que la idea d'un divorci absolut entre camp i ciutat, a Mayūrqa amb pervivència en aquest primer d'hipotètics "mossàrabs" roman prou discutible, precisament quan la major concentració coneguda de mesquites apareix detectada a una zona que, com

⁶² R. ROSSELLÓ VAQUER, *Felanitx a la segona part...* n.º 156 (p. 37).

⁶³ J. MIRALLES SBERT, "Cartulario del primer obispo de Mallorca", a *B.S.A.L.* XII (1910-1911) p. 65-67.

⁶⁴ R. DOZY, *Supplément aux dictionnaires arabes*, vol. I, 1967 3, Leyden 673, ps. 615-616.

⁶⁵ *Còdex català del Repartiment* (A.R.M. n.º 18) f.l. 63 v.

QUADRE NÚM. 5
Us donat a les mesquites
 a) CIUTAT

<i>Referència</i>	<i>Donada o venuda a</i>	<i>Condicció individu</i>	<i>Finalitat</i>
<i>Porció de N. Sanç</i>			
Quadre 1 n.º 1	Freres de St. Jordi	Institució religiosa	Religiosa
Quadre 1 n.º 4	Pere Gibot	Laïc	No consta
Quadre 1 n.º 5	Tibau Razedor	Laïc	Estatge
Quadre 1 n.º 6	Jaume Falebendo	Laïc	No consta
Quadre 1 n.º 7	Ferer Domènec	Laïc	No consta
Quadre 1 n.º 8	Martí Helies	Laïc	Obrador
Quadre 1 n.º 12	Lancelino	Laïc	No consta
Quadre 1 n.º 13	Pere de Bruscha	Laïc	No consta
Quadre 1 n.º 14	Guerau Jaucespert	Laïc	No consta
Quadre 2 n.º 1	Cipresius de Riglos	Laïc	No consta
Quadre 2 n.º 2	Berenguer Palet	Laïc	No consta
Quadre 2 n.º 3	Guillem Draper	Laïc	No consta
<i>Porció reial</i>			
Nota n.º 33	Homes de Marsella	Laïcs	No consta
<i>Gastó de Montcada</i>			
Nota n.º 34	Sant Sepulcre	Institució religiosa	Religiosa
<i>Bisbe de Mallorca</i>			
Sant Víctor (nota n.º 35)	No consta	No consta	No consta
Sant Salvador (nota n.º 36)	Guillem de Torrella	Laïc?	No consta
<i>Bisbe de Girona</i>			
Nota n.º 38	Ferrer Oller	Laïc	No consta
<i>Porció incerta</i>			
N.º 1	Berenguer Ferrer	Laïc	No consta
N.º 2 (Sant Miquel)	Bernat Olito	Clergue	No consta

b) PART FORANA

<i>Referència</i>	<i>Donada o venuda a</i>	<i>Condicció individu</i>	<i>Finalitat</i>
Biniforani	Bernat de Soterranj	Laïc	No consta
Sóller	Gernat de Gènova	Laïc	No consta
Rubines	Berenguer de Falgueres	Laïc	No consta
Muntanyes	F. de Monteravario i els seus socis	Laïcs	No consta
Lucatajer (Pollença)	Berenguer, batiat	Laïc convers	No consta
Bg. de Tornamira (Manaqur)	Bernat Agut	Laïc	No consta
Calamurada	Joan de Bonastre	Laïc	No consta
Felanitx			
La Galera	Pere Bruguera	Laïc	Cases i hort
S'Alqueria Blanca	Aries Yuanes	Laïc	No consta
Mesquida de Salines	—	—	—
Atzeviya (Esporles)	Bisbe de Mallorca	Clergue	No consta

prova la *centuriatio*⁶⁶ i la presència de basíliques paleocristianes,⁶⁷ hauria rebut més forta i directament l'influxe de la romanització i, per tant, de la cristianització.

Com a cloenda d'aquest treball afegim un darrer quadre (Quadre núm. 5) indicant l'ús donat a les mesquites documentades en tots els casos coneguts. En realitat no necessita massa d'explicacions: si ja en el mapa 2 s'apuntava una diferència amb l'estructura parroquial introduïda pels colonitzadors, en el quadre 5 es veu corroborada aquesta tendència, doncs la majoria dels edificis citats com a mesquites són donats o venuts no a l'estament religiós (regular o secular) sinó a laïcs, amb permís expressat, en ocasions, per a fer-hi habitacles. Adhuc quan no consta la finalitat a la qual sera destinada l'edifici cal pensar que un laïc el dedicarà a habitació, etc. D'altra banda, s'esmenta molt sovint les mesquites

⁶⁶ V. M. ROSSELLÓ VERGER, "La persistència del catastro romà en el "Migjorn" de Mallorca", a *Estudios sobre centuriaciones romanas en España*, Universidad Autónoma de Madrid, s. d., ps. 135-155.

⁶⁷ P. PALOL, G. ROSSELLÓ BORDOY, A. ALOMAR i J. CAMPS, *Notas sobre las basílicas de Manacor, en Mallorca*, tirada apart del *Boletín de Estudios de Arte y Arqueología de Valladolid*, 1967.

com a "domos", el que suposa la seva finalitat implícitament residencial. L'única forma d'interpretar aquest fet, segons el meu parer, és la solució de continuïtat que suposa la conquesta catalana, amb una reestructuració feudal del sol (fundació de noves viles i concentració: Ordinacions de Jaume II) i, en un primer moment, amb una total reorganització dels llocs de culte, i una diferent divisió territorial a l'organització en *ayza'*, gairebé immediata a la conquesta, per tal d'afavorir l'enfortiment i reproducció de la classe dels feudals conqueridors.⁶⁸ No deixa en aquest sentit d'ésser significatiu que a les primitives esglésies construïdes pels catalans⁶⁹ no es trobin elements musulmans que poguessin procedir de l'aprofitament d'un edifici anterior, mentre que paradoxalment no ocorreix el mateix amb les romanes. Sembla com si, per una mena de reacció davant una situació semblant, on la necessitat màxima i immediata esdevenia el control, els nous colonitzadors haguessin coincidit amb els antics en la tria de llocs estratègics on construir llurs instruments de dominació social.

RICARD SOTO I COMPANYY

⁶⁸ M. BARCELÓ, "Sobre la divisió administrativa de Mayurqa" a *B.S.A.L.* T. XXXV, (any XCIV) n.º 828-829, 1978, ps. 238-245.

⁶⁹ J. M.ª PALOU, "Notas sobre la arquitectura religiosa de la colonización catalana en Mallorca (siglos XIII y XIV)", a *Mayurqa*, 16, jul.-dic. 1976, ps. 221-264.